

Emanuel Rádl a český boj o školu

Zuzana Svobodová

„Kulturní boj o školu“

- Otokar Chlup 1908 (1922: *Rukověť přirozené mravouky*)
- Emanuel Rádl 1928 *Revize pokrokových ideálů v národní škole*
(<https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:2f15fb30-b3f4-11e5-b770-5ef3fc9ae867>)
- Inocenc Arnošt Bláha 1929 *O laický základ mravní výchovy*, dříve publikoval: *Mravní výchova ze stanoviska sociologického*, *Etika jako věda*, *Filosofie mravnosti*, *Základy mravnosti*, 1940: *Vědecká morálka a mravní výchova*
- vítězí pozitivismus: O. Chlup prvním děkanem PedF UK 1945–1953

„Kulturní boj o školu“

- Patočka r. 1948: po Masarykovi se u nás rozpadl humanismus do dvou směrů
 - a) humanismus přisuzující lidskému životu základ a smysl metafyzický, uznávající také významný podíl náboženství v rozvoji lidskosti (Masaryk, Rádl, J. L. Hromádka) „bylo nahlédnuto do hloubek, kterých jinak česká myšlenka dosáhla málokdy“ (s. 117 viz dále odkaz Patočka, Český humanismus...),
 - b) humanismus laický, zásadně nemetafyzický (např. pozitivisté, hlasatelé laické mravnosti, marxističtí socialisté; František Krejčí, Zdeněk Nejedlý, Otokar Chlup)
- Rádlovu snahu obnažit kořeny humanismu Patočka zároveň již názvem článku označuje jako poslední slovo českého humanismu (PATOČKA, Jan. Český humanismus a jeho poslední slovo v Rádlovi. In týž *Češi I*. Sebrané spisy Jana Patočky. Sv. 12. Praha: OIKOYMENH: 2006, s. 115–121, dostupné např. https://files.scriptum.cz/scriptum/promeny/promeny_1990_02_ocr.pdf#page=5.05).

Emanuel Rádl (1873–1942)

- 1919 (46) řádným profesorem přírodní filozofie
- 1922 (49) cesta kolem světa
- 1934 (61) předsedal 8. mezinárodnímu filozofickému kongresu v Praze
- od r. 1935 upoután na lůžko

„Nejsem romantikem, jenž by udiveně stál nad hloubkami tajemství Východního: nejsem ani positivistou, jenž sestavuje galerie předků jakéhosi abstrakta, které pojmenoval náboženstvím.“ (RÁDL, Emanuel. *Západ a východ: filosofické úvahy z cest*. Praha: Jan Laichter, 1925, s. 4. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:a2880b28-f85b-4049-901a-2f7317745c25>)

Emanuel Rádl (1873–1942)

- „po celý život držel své myšlenkové účty neuzavřené“ (Patočka o Rádlovi, viz odkaz výše, s. 118)
- Rádl – *filosof první republiky* (Patočka, Jan. 22.2.1967, poznámky k: Přednáška pro redaktory čs. rozhlasu, in *Češi I*, s. 806)
- „byl zároveň brilantním, i když často kontroverzním historikem biologických teorií ... Měl vzácný dar přesného vidění nejen lidí, ale i doktrín, které nikdy neodděloval od osobnosti jejich autora. On první rozpoznal, že Masaryk není žádným příležitostným filosofem, že jeho koncepce aktivní a aktuální filosofie je naše vlastní idea, která čerpá z naší podstaty a odpovídá našim potřebám a naší situaci. Žil v přítomnosti a snažil se aplikovat filosofické hledisko na každodenní otázky, často choulostivé, až nebezpečné: na otázku náboženství, na otázku menšin v našem státě, na krizi evropské kultury, na výchovu, na sociální zákonodárství ... jeho vitalismus nebyl vitalismem instinktu a slepého nadšení, nýbrž podobal se spíš vitalismu antických filosofů, zvláště Platóna a Aristotela. Ti, kdo se zúčastnili v roce 1934 Osmého mezinárodního filosofického kongresu, jemuž předsedal, si připomenou jeho intelektuální svrchovanost a rytířskou ušlechtilost jeho charakteru.“ (Patočka, Jan. 1948. *Filosofie v Československu a její současná orientace*, in *Češi I*, s. 711– 712.)

Emanuel Rádl (1873–1942)

- „S přednáškou *Rasové teorie a národ* vystoupil ve Filosofické jednotě už v roce 1918. V diskusi věnované smyslu českých dějin se postavil na stranu Masaryka proti Pekařovi a dalším kritikům, přičemž jako zvláště metodologicky zastaralý označil Pekařův pozitivistický argument, podle kterého fakta mají předcházet teorii. ... Postupně se však Rádl propracovává ke kritice středoevropského, československého i Masarykova nacionalismu. ... [Rádl] obhájí naopak filosofii míru jako spravedlivou, smluvní teorii demokracie, stojící na demokratickém přesvědčení každého konkrétního jedince a počítající se všemi občany jako s rovnoprávnými – u nás včetně občanů německého, maďarského, polského či židovského původu. V rámci nacionalismu se podle Rádla koncentruje a vyhrocuje také problém česko-slovenský.“ (Šimsa, Martin. *Demokratická republika a filosofická kritika*, in *Filosofický časopis* 2023/4, s. 681n, dostupné: https://filcasop.flu.cas.cz/images/PDF_NA_WEB/FC_2023_04/677-696-fc4-23-SIMSA.pdf)

Emanuel Rádl (1873–1942)

„Civilisace není hmota; nejsou to ani stroje ani knihy ani to není rassa; civilisace jest ideál, cíl, míra životní, po které lidé touží, kterou měří své úspěchy a neúspěchy, přiznávajíce si, že ideálu mají dostihnouti, ale nikdy nedostihnou. Civilisace chce býti správná, zákonem pro všechny, všelidská, mravná. Není ani anglická ani francouzská ani evropská ani americká, není ani vlastností některé -éry; jednotliví národové se jí však více méně přibližují, uznávajíce její nutnost, a vtiskují jí svoji národní barvu. Ideálem civilizace jest uvědomělý život a tedy oproštění od pověry, kritičnost, soustavnost, vědeckost, navazování na minulost, aktivní optimismus, smysl pro vůdcovství, individualismus, víra v moc vychování, osobní odpovědnost, oceňování literatury, umění a filosofie, víra v pokrok uskutečňovaný drobnou prací.“
(RÁDL, Emanuel. 1925. *Západ a východ: filosofické úvahy z cest*, s. 316)

Emanuel Rádl (1873–1942)

„Idealism roztrhující svět na boha a na ďábla jest špatný idealism. Cíle života nejsou mimo tento život, nýbrž v životě samém. Existuje-li jakés nebe, jistě sahá až na naši zemi a chodíme v něm pořád; zde na zemi v jednání lidském jest pravda a ideál, je-li vůbec kde. Buďto jest skutečný život lidský, denní drobné starosti a povinnosti, denní mravné konání prováděné v skrytu a v pravdě, buďto to jest ideál, anebo ho není. Pravda, násilím ukládaná životu jest lež, zákon, který není mým zákonem, jest hříchem proti přírodě. ... Přivykli jsme tak systému dvojí pravdy, že se nám zdá víra v jednu jedinou pravdu fantasií a zpátečnictvím. Pravda však jest najednou správná i mravná i zbožná; každá domnělá pravda, která necítí se závaznou přede všemi těmito požadavky najednou, jest lež. Vědec uznávající jednu pravdu cítí plnou zodpovědnost za své nauky před Bohem i před lidmi. ... Žádný vědec se nesmí vymykati ze zodpovědnosti filosofické, občanské, mravní, každý, kdo se o to pokouší, jest nebezpečný člověk, který dříve nebo později přepadne své bližní s nožem v ruce.

Emanuel Rádl (1873–1942)

Harmonie vědy s životem si žádá prostoty, přirozenosti, lásky, bratrství, humanity. Ježíš jest jejím největším učitelem; Sokrates ji kázal celý život, všichni velcí muži v ní viděli ideál. Čtěte Paracelsa, Rousseaua, Komenského, Herdera, Dostojevského: každý jiným jazykem, jiným temperamentem, o jiných věcech jednaje, hlásá potřebu jednoty v životě. Dnes jest tato jednota strašně rozvrácena; nenavrátí se do světa, jestliže se o ni nepříčiníme každý sám!“

(RÁDL, Emanuel. *Romantická věda*. V Praze: Jan Laichter, 1918, s. 289–291. Dostupné také z:

<https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:0fbca830-394b-11e4-a8ab-001018b5eb5c>)

Emanuel Rádl (1873–1942)

„jde o to, vědět co chci, vědět, že je to správné a pracovat“ (RÁDL, Emanuel. *Revise pokrokových ideálů v národní škole*. V Praze: Akademická YMCA, 1928, s. 6. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:2f15fb30-b3f4-11e5-b770-5ef3fc9ae867>)

„svobodný člověk jest ten, kdo jest podřízen pouze zákonům rozumu a mravnosti; kdežto ten, kdo jest podroben vládě státu, národnosti, jazyka jako posledním instancím, byl odjakživa pokládán za vzor otroka.“ (dtto, 26)

Dejme tomu, že je to všechno tak: proč má žák studovat události v obci a kraji? Snad jen aby znal všechno o Zlámané Lhotě? Není-li poznání místní průpravou pro poznání všeobecné, jest ztrátou času pro dítě; pak každý ovčák ví víc, než básník nebo učenec. Duch lidský žije všeobecnostmi nevázanými na čas a místo. Ducha našeho láká více zákon o pohybu planet než pád listu se stromu; raději posloucháme nauku o stavbě vesmíru a o vnitřní struktuře mlhovin než nauku o stavbě naší stodoly; toužíme vědět, co jest v podstatě, t. j. vždycky a všude správné, dobré, krásné a mravné. Plato filosof, jenž celý život věnoval přemýšlení o ideálech, kterých nelze smyslově chápati, které existují ve světě nadmyslném, jest pro nás daleko větším mužem a srdci našemu bližším než venkovan, který zná každý kámen kolem své vesnice, ale který nikdy neměl kdy pohleděti na krásu noční oblohy.

Učitel musí dáti pozor, aby přílišným zdůrazňováním empiričnosti, smyslovnosti, praktičnosti neubíjel v dítěti smysl pro to, co jest duchovní. Nejkrásnější a největší projevy ducha lidského jsou ty, které překonaly hranice času, prostoru a smyslů. Báseň, dramatické dílo,

rozhodnutí člověka pro spravedlnost, vědecký objev se nedají žákovi znázorniti žádným podrobným studiem jeho vesnice; tu ten, *kdo nedovede na své okolí zapomenout, jest ztracen pro život*. Vezměme za příklad jednoduchou myšlenku Pascalovu! »Člověk není než třtina nejslabší z přírody, ale jest to třtina myslící. Není třeba, aby se celý vesmír vyzbrojil k tomu, aby jej zničil. Trochu páry, kapka vody stačí jej zabít. Ale i kdyby jej vesmír zničil, člověk by přece byl pořád vznešenější než to, co jej zabíjí, protože ví, že umírá; ale vesmír o té výhodě, kterou má nad člověkem, nic neví.« Zkuste tuto myšlenku vyložití dítěti s pomocí názoru o jeho školní místnosti, o jeho vesnici a jejím okolí: nebyl by nesmyslný pokus vésti dítě k louži a ukazovat mu, tam že je třtina, a ukazovat mu na páru a věřiti, to že jest všechno, co se dá v tomto místu u Pascala pověděti?

Samo učení, podle něhož dítě přirozeně jde induktivně od jednotlivých poznatků svého okolí k poznatkům všeobecnějším, by mělo býti přezkoumáno. Dítě prý nejprve poznává jednotlivé tváře, tvář matčinu a otcovu, pak místnost, ve které stojí jeho kolébka, pak

vesnici v níž si hraje s dětmi, kopce v okolí a rozšiřuje poněnáhu tyto poznatky z určitého jednotlivého člověka na člověka vůbec, od vesnice jde k poznání městečka, města, hlavního města, od kopce nad jejich vesnicí k vrchu vzdálenějšímu až k velehorám.

Opravdu však dítě takto sestavuje jednotliviny v celkový obsah světa? Opravdu si uvědomuje dítě nejprve tvář otcovu, potom poznává i tváře jiných příbuzných, potom i lidí cizích až na konec se dopracovává představy člověka vůbec? Jen si vzpomeňte, jak to s námi bylo v dětství! Co nejprve dítě vidí, jest »muž vůbec«; dítě jej však takto nejmenuje, nýbrž říká mu táta; tím slovem neoznačuje jen svého otce, nýbrž každého muže, neboť každý je proň tátou; teprve poněnáhu se učí tuto všeobecnou představu diferencovat, a co bylo proň tátou, rozpadá se teď na dědečka, bratříčka, cizího člověka. Vzpomeňte si, jak to s vámi bylo, když jako malé děti jste s návrší nad vsí hleděli do dalekého okolí. To nebylo nejbližší okolí vaší vsi, to byl »svět«; tam, dvě hodiny cesty daleko, jak dnes řeknete, za řekou, tam byla Amerika; a kopce na obzoru znamenaly konec světa. I tu dítě vidí nejprve všeobecně a teprv

zkušeností se učí do všeho kreslit jednotlivosti a přesněji je vymezovat. Nejprve dítě poznává »kvítí« a teprv mnohem později se učí rozeznávat a jmenovat jednotlivé květiny. Prostý lid zná »trávu«, jest zapotřebí poměrně velkého vzdělání, aby člověk místo »trávy« viděl jednotlivé byliny.

Jestliže tedy učitel ukazuje dítěti napřed nejbližší okolí a odtud jde k věcem vzdálenějším a tak chce v dítěti vzbudit poněkud představu všeobecnou, jde proti dětské přirozenosti. Jest zajisté správné, názorné vyučování, ale názor má sloužit pro zkonkretisování všeobecných pojmů, které od začátku v mysli dítěte in nuce jsou. Bojím se, že dnešní empirismus pedagogický tento fakt přehlíží a tím otupuje mysl mládeže pro pochopení toho, co jest všeobecné, pravdivé, krásné, co jest mimo smysly, čas a prostor, a zdůrazňuje příliš to, co jest lokální, malkavé, co jest »naše«.

Jsme tak zahrnováni se všech stran doporučením tohoto smyslového světa, že ani necítíme paradox, jak učitel, kulturní pracovník, ve škole sám dobrovolně přezírá vlastní svůj zájem duchovní, k vůli němuž se stal učitelem. Prohlížím druhý díl Skořepovy příručky občanské

- proti historismu, pro všeobecné hodnoty
- proti pozitivismu, přílišnému empirismu, pro univerzální duchovní hodnoty (pravda, krása, dobro)

sti jako vymoženost pokrokovou. Chápu, jak tento názor na pedagogiku dostal zdání pokrokovosti. V polovici předešlého století radikálové se bouřili proti reakcionářům, kteří ve jménu »idealismu« hájili všeho druhu reakci; posmívali se ustrašenému kultu církve a vlády z milosti boží a útěku od odpovědnosti za reálný šedivý denní život do všeliké fantastičnosti. Francouzští pozitivisté, němečtí materialisté, E. Haeckel, W. Ostwald, K. Marx tento radikalismus šířili. Jejich protest proti copářům byl oprávněný, ale jejich sklony materialistické byly falešné. Dnes zmizela z tohoto hnutí bojovnost a zůstávají často jen tyto sklony. Jest nebezpečí, že pokrokové hnutí z předešlého století zahyne na tento upřílišený empirismus. Už jest slyšeti, jak konservativci se chytají této vady a jak mají úspěch ve veřejnosti. Není to absurdní, když učitel ve škole ze samého empirismu velebí živnostníky a průmyslníky, ale na učitelství zapomene? Ale jest to přirozený důsledek dnešního úpadkového pozitivismu.

„Porozumění“ – klíčový význam u Rádla

„Nový svět se začíná tam, kde dvě bytosti si rozumějí. Dokud jeden jen slyší druhého a jen reprodukuje v mysli jeho slova, nerozumí. V jednu chvíli však náhle pochopí – ahned je hotov přiložit ruku k dílu. Tu mezi oběma osobami povstala nová věc, myšlenka, program, který je od té chvíle oba ovládá, jako by na něm viseli a jako by on sám způsoboval jejich jednání. Ne nadarmo bylo porozumění přirovnáno k početí dítěte: jako tu spojením muže a ženy povstává nová bytost, která je pak zákonem jednání pro oba rodiče, tak při aktu porozumění povstává nová duchovní skutečnost, která od té chvíle vládne nad těmi, kteří rozuměli. I neděje se porozumění jen v mysli; není to jen akt psychický; porozumění je začátkem nového způsobu jednání.“ (Rádl, *Dějiny filosofie I*, https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/52/84/37/dejiny_filosofie_i.pdf, s. 24–25)

„Porozumění“ – klíčový význam u Rádla

„Život je pořád stejný. Ne že by nebylo vývoje a pokroku, ale jednak se vyvíjení, tj. význam změn v kulturním životě, přeceňuje, jednak se nedbá základní skutečnosti, že ve vývoji se vyvíjí něco; možno-li tu věc paradoxně vyjádřit, tedy to, co se „vyvíjí“, se „nevyvíjí“, tj. vývoj běží jen po povrchu, kdežto podstata se nehýbe: vyvíjející se člověk je pořád člověkem; život ve vývoji je pořád životem. Také dosah stálého proměňování kulturního života se přeceňuje. Lidé myslí za nejrozmanitějších okolností v podstatě stejně: jak bychom mohli rozumět lidem předešlých století, kdyby nesmýšleli stejně jako my? Pravda, jsou rozdíly ve vyjadřování, podmíněné dobou, vzděláním, zájmy, okolnostmi, nářečím; ale G. Lichtenberg poznamenal dobře, že lidé nesoudí tak různě o věcech, jak různě o nich mluví. Skutečnost, že lidé od počátku vzdělanosti, ba možná mnohem déle, jednají a myslí v podstatě stejně, je podle mého soudu důležitější než neustálé měření, jak jsme už přerostli včerejšek.“ (Rádl, *Dějiny filosofie II*,

[https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/52/84/39/dejiny filosofie ii.pdf#page=494.28](https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/52/84/39/dejiny_filosofie_ii.pdf#page=494.28), s. 495)

„Porozumění“ – klíčový význam u Rádla

„skutečnost, že chápeme jejich [starších filosofů] výklady, tj. jejich starosti a plány, že jsme s nimi zajedno, jest u samého kořene lidské vzdělanosti.

Porozumění není věc nahodilá, která by snad mohla povstat z kmitání atomů anebo z boje o život; je to metafyzický základ duchovního života, na němž je vystavěna historie, věda, umění, zbožnost, filosofie. Porozumění ukazuje, že člověk není na světě sám, nýbrž že mezi ním a druhými lidmi jest něco hlubšího, trvalejšího, mocnějšího, než je pouhé individuum lidské. Na tomto poznání jest založen tento spis.“ (Rádl, *Dějiny filosofie II*,

https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/52/84/39/dejiny_filosofie_ii.pdf#page=494.28, s. 495)

Patočka o Rádlovi

„A přece soudím, má Rádl úplně pravdu, když se domnívá, že základy všeho humanismu jsou právě tam, kde on je hledá, že jsou v antické filosofii, a to u Sokrata, a že celé evropské myšlení je ve své hlavní linii tímto humanismem určeno. Neboť co je humanismus ve svém kořeni? Nic jiného než nauka, podle které základní otázka filosofie, ta, kterou se do filosofie vchází a jež všecky ostatní ovládá, jest otázka po člověku, a to mravní otázka po člověku: otázka po tom, co je lidsky dobré, co je dobré pro člověka. Otázka po dobrém, po tom, co je dobro, jest nutně otázkou po člověku. Dobro otvírá podstatu člověka, k podstatě člověka náleží otázka po dobrém; z toho, že je v ní klíč k porozumění člověku, vyvodili potom dva velcí myslitelé starověcí, že je v dobrém klíč ke všemu porozumění vůbec. Na tomto základě, bytostně antropologickém, leží celá tisíciletá tradice myšlenková, počínajíc Platonem a Aristotelem. Pro tuto tradici klíčem k pravdě, klíčem ke jsoucímu je Dobro. Dobro však je původně cíl, směr, účel. Proto jest nazírání na skutečnost v tomto celém mocném proudu, jak se říká, teleologické. Svět má účel či smysl.“ (PATOČKA, Jan. Český humanismus a jeho poslední slovo v Rádlovi. In týž Češi I. Sebrané spisy Jana Patočky. Sv. 12. Praha: OIKOYMENH: 2006, s. 119, dostupné např.

https://files.scriptum.cz/scriptum/promeny/promeny_1990_02_ocr.pdf#page=5.05

Patočka o Rádlovi

„Velkou postavou našeho filosofického mládí byl ... Emanuel Rádl, který představoval in concreto vývoj vědy tohoto údobí svým přechodem od biologie a jejích dějin k filosofii, a to k filosofii pojaté činně, a v naší době to byl ten myslitel, který se snažil být svědomím nového státu a při všem nejvyšším respektu k Masarykovi byl kritický k jeho koncepcím politickým, k jeho náboženskému postoji i k těm pozitivistickým principům, které byly v Masarykově realismu obsaženy – bylť Masaryk přece jen od počátku centrem, kolem něhož se český pozitivismus organizoval a seskupoval – i když zčásti i opět proti němu. Kolem pozitivismu a jeho překonání se sváděly filosofické potyčky našeho mládí. Bohužel se nepodařilo prosadit Rádla na filosofickou fakultu, na přírodovědecké byl poněkud stranou a neměl dost rezonance. Jeho pozdější spojení s Hromádkou nás upozorňovalo na novou protestantskou teologii, jeho Moderní věda nám ukazovala, jak pozitivismus dohrál právě na poli, kde se domníval mít svou spolehlivou základnu, jeho Válka Čechů s Němci učila kritickému pohledu na myšlenkový obsah našich novodobých národních tradic. Byl nemilosrdným kritikem vší romantiky, kterou na počátku proti pozitivismu akcentoval, ale od dob Romantické vědy stále znovu demaskoval. Ovšem i pak stále jsme pociťovali, že například Nietzsche pro něho nepřestával znamenat mocný podnět, a teprve dnes je mi též jasné všechno, co dlužil Maxu Schelerovi, s jehož motivy i spisy v přednáškách poloviny 20. let seznamoval.“ (Patočka, J. 1967. K filosofovým šedesátinám, s. 610 in *Češi I*)

Patočka o Rádlovi

„Otázka zní však: není v Rádlovi, z čeho můžeme i my bráti a míti prospěch?
... čím nám ještě může býti Rádl? Čím může být dnešnímu člověku metafyzik?
Rozumí se, že Rádl celou moderní kritiku metafyzické filosofie prožil a
promyslel jako málokdo u nás. Jako málokdo měl i zdravého, konkrétního
smyslu pro reálnost: nebyl ani mystikem, ani utopistou ... Na to zní odpověď
... [může nám být] kritikem. ... Rádl ke konci své filosofické dráhy našel
začátek vší naší humanistické filosofie, totiž sókratovskou otázku po dobrém,
po celkovém životním cíli, po tom, co určuje život člověka.“ (Patočka, J. 1967.
Rádlova filosofie zpátečnictvím?, s. 778–782 in *Češi I*)

Rádlovy spisy dostupné on-line

Např.

- <https://www.mlp.cz/katalog/osoba/radl-emanuel/1151754>:
- *O smysl našich dějin*: <https://www.mlp.cz/katalog/titul/o-smysl-nasich-dejin/4526864>
- *Útěcha z filosofie*: <https://www.mlp.cz/katalog/titul/utecha-z-filosofie/4528443>
- *Dějiny filosofie (I)*: <https://www.mlp.cz/katalog/titul/dejiny-filosofie-i/4528437>
- *Dějiny filosofie (II)*: <https://www.mlp.cz/katalog/titul/dejiny-filosofie-ii/4528439>
- <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/search?authors=R%C3%A1dl,%20Emanuel>
- *Revise pokrokových ideálů v národní škole*:
<https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:2f15fb30-b3f4-11e5-b770-5ef3fc9ae867>
- *Západ a východ: filosofické úvahy z cest*:
<https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:02ee6c89-6229-42f4-b334-a7600c549ec7>
- *Moderní věda: její podstata, metody, výsledky*:
<https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:ddf0bc40-4d30-11e7-80b4-001018b5eb5c>
- *Romantická věda*: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:e5776dd0-394a-11e4-a8ab-001018b5eb5c>
- *Krise inteligence*: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:8e093d98-9306-4f33-977d-46ce594cec96>